

گویش روستای اردکول و متون کهن فارسی

محمدتقی راشد محصل (عضو هیأت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)

محسن صادقی محسن آباد (عضو هیأت علمی دانشگاه پیام نور نیشابور)

چکیده: فراهم آوردن داده‌های زبانی برای تدوین فرهنگی که جامع تمام واژه‌های زبان فارسی باشد، سال‌هاست که مورد توجه سازمان‌های فرهنگی-پژوهشی و برخی از پژوهندگان زبان و ادب فارسی قرار گرفته است. بی‌تردید تداوم این سنت پسندیده فرهنگی و رفع کاستی‌ها و نقائص فرهنگ‌های موجود، نیازمند بررسی دقیق تمام متون فارسی، اعم از خطی و چاپی، و همچنین گردآوری گویش‌های مختلف زبان فارسی است. در همین راستا، این مقاله می‌کوشد با استفاده از واژه‌های موجود در گویش روستای اردکول، از روستاهای بخش زیرکوه قاین، معنی تعدادی از واژه‌های کمیاب و مبهم به‌کاررفته در متون کهن فارسی را تعیین کند. این واژه‌ها در فرهنگ‌های موجود ثبت نشده، یا صورت و معنی ضبط‌شده برای آنها ناقص و مشکوک است.

کلیدواژه‌ها: متون کهن فارسی، گویش‌های ایرانی، گویش‌های خراسان جنوبی، اردکول، خراسان جنوبی

گردآوری گویش‌های محلی ایران فی‌نفسه دارای ارزش است، اما اگر این کار با دقت و وسواس انجام شود و شیوه‌های علمی در گردآوری و تجزیه و تحلیل آنها به‌کار بسته

شود می‌تواند برای فرهنگ‌نویسی و پژوهش‌های ادبی نیز سودمند باشد. تنوع و اصالت گویش‌های خراسان، که در این تحقیق به یکی از آنها پرداخته شده، از دیرباز مورد توجه بوده است. صاحب‌احسن‌التقاسیم می‌نویسد: «کوچک‌ترین شهری از خراسان نیست مگر آنکه روستاهای آن زبان دیگری داشته باشند» (مقدسی، احسن‌التقاسیم: ۱۴۵). در اوایل قرن ۱۱ هجری کاتبی به‌نام محمد هادی بن محمد اکبر بن قنبرعلی بجدی حسینی قاینی^۱ دریافت که غیرخراسانی‌ها معنی برخی از واژه‌های متون کهن را در نمی‌یابند، چنان‌که، پیش‌تر، اسدی طوسی و ناصر خسرو به این نکته مهم پی برده بودند، از همین رو، کتابی با نام فرهنگ خراسانی یا شرح الفاظی که مؤلف تاج‌المصادر به زبان خراسانی آورده تألیف کرد (دانش‌پژوه ۱۳۴۸: ۴۲۵/۴).

از میان گویش‌های خراسان، گویش‌های مناطق جنوبی — که در گذشته در مجموع قهستان نامیده می‌شد — بسیاری از ویژگی‌های تاریخی زبان فارسی را در خود حفظ کرده‌اند، شاید به این دلیل که این مناطق کمتر در مسیر تاخت‌وتازها بوده است. مدیر مجله محیط در مقدمه یکی از شعرهای محلی شاعر روشندل، سرّی قاینی، می‌نویسد: «در ناحیه قاین و بیرجند لهجه‌ای از زبان فارسی متداول است که ریشه الفاظ آن واسطه میان دری و پهلوی است. زبان این ناحیه که همسایه هرات و سگستان قدیم بوده ما را به ماهیت زبان هروی و سگری باستانی تا حدّی آشنا می‌سازد» (محیط طباطبایی ۱۳۲۱: ۵۱-۵۳). در چند دهه اخیر، برخی از بزرگان و فرهیختگان این سامان، که هریک در رشته تخصصی خود از چهره‌های برجسته‌اند، کتاب‌ها و مقاله‌های ارزشمندی برای ثبت و ضبط و معرفی گویش‌های این منطقه تاریخی به رشته تحریر درآورده‌اند.^۲ هرچند به‌مدد این پژوهش‌ها خراسان جنوبی، از لحاظ پژوهش‌های گویش‌شناسی، جایگاه خوبی در کشور دارد، واقعیت امر این است که پژوهش‌های انجام‌شده در مقابل آنچه باید انجام شود بسیار ناچیز و اندک است. تا آنجا که نگارندگان اطلاع دارند و می‌دانند،

(۱) نسخه‌شناسان نام این کاتب را محمد هادی بن محمد اکبر بن قنبرعلی بجدی حسینی قاینی دانسته‌اند، اما در منطقه قاینات محلی به‌نام «نجد» وجود ندارد؛ از همین رو، ظن قریب به یقین، نجد تصحیفی از «بجُد» (bojd, روستایی در خراسان جنوبی است. از کتاب وی، که تاکنون چاپ نشده، نسخه‌ای در مجموعه شماره ۷ متعلق به کتابخانه مدرسه عبدالرحیم‌خان یزد (سریزدی) موجود است.

(۲) برای آگاهی از جایگاه برخی از این پژوهش‌ها، نک: صادقی ۱۳۷۹: ۶۵-۷۳، ۱۳۵-۱۴۳.

صرف‌نظر از چند شهر و روستای انگشت‌شمار، در مورد گویش بسیاری از مناطق و روستاهای قاین و بیرجند و دیگر شهرستان‌های این استان، پژوهش قابل توجهی انجام نشده یا اگر شده هنوز به زیور چاپ آراسته نگردیده و امکان استفاده از آنها برای همگان مقدور نیست.

نوشته حاضر، برای نشان دادن اهمیت این موضوع، به بیان تعدادی از واژه‌های دری محفوظ در گویش اردکول^۱، از روستاهای زیرکوه قاین می‌پردازد. این واژه‌ها در فرهنگ‌های فارسی ثبت نشده یا صورت و معنی ضبط شده برای آنها مشکوک و ناقص است.

آب‌سر

«و اگر چنانچه در خاک آب دادن جایی بماند که آب بدانجا نرسد و به آب‌سر راست نشده باشد یقین است که هرگاه آب دهند گندم آن موضع آب نخواهد خورد» (ابونصری هروی، ارشادالزراعه: ۸۶).

با صورت گویشی *ow be ser* «آب به سر؛ نوعی کشت‌وکار در زمینی که قبلاً شخم خورده است». در این شیوه، مزرعه را بعد از بذرپاشی آبیاری می‌کنند و هم‌زمان خاک قسمت‌های مرتفع را با بیل به قسمت‌های گود می‌ریزند.

مثال:

eger-ez mejburi no-bäš-ε^۱, xid-ey xo-r ow be ser ne-mo-kon-em, berey ke yeğ gol-e tenok me-še, yeğ gol-e por.

«اگر از مجبوری نباشد، خید^۲های (= مزارع) خود را آب به سر نمی‌کنیم؛ برای اینکه یک گل (= قسمت) تنک (= کم بذر) می‌شود و یک گل پر».

(۱) *ardakul* برای آگاهی از موقعیت تاریخی و جغرافیایی این روستا نک: پیوست (۱).

(۲) /ε/ واکه‌ای پیشین، گسترده و نیم‌باز است.

(۳) /ä/ واکه‌ای که در گویش اردکول بین واکه‌های /ε/ و /ä/ تولید می‌شود و با آن دو تقابل دارد. هویت واجی این واکه از طریق مقایسه واژه‌های «من» *me* و «ما» *mä* بن مضارع مصدر «خواستن»، «ما» *mâ* و «چرخه» آبیگری، «رفت» *rä* و «راه» *râ* به دست می‌آید.

(۴) «خید تحول‌یافته *xwēd* فارسی میانه به معنی نمناک، تر، تازه، گندم و جوی نارس است، اما در گویش بیرجند بر زمینی که در آن کشت می‌شود اطلاق می‌گردد» (نک: راشد محصل ۱۳۷۷: ۱۲۷).

آدم‌گری

«آن همه صنعت آدم‌گری بود که به مقصود رساند» (احمد جام، منتخب سراج‌السنائین: ۴۹).
با صورت گویشی ädɛm gɛr-i «آدم‌گری، آدمیت؛ رفتار و اخلاق مناسب با مقام انسان».

مثال:

ädɛm gɛr-i xo-r, nošu dâd-ɛm¹ ke hæmɛ-r berey hengey xo xober kerd-ɛm.

«آدم‌گری خود را نشان دادند که همه را برای هنگه (= مجلس) خود خبر کردند^۲
(= دعوت کردند)».

انگم

«انگم زنگیچه [الْمَرَّاقُ]» (یاحقی ۱۳۷۴: ۱۳۳۶/۱).

با صورت گویشی engɛm «اندام؛ بخشی از کالبد موجود زنده که وظیفه یا وظایف ویژه‌ای را انجام می‌دهد».

مثال:

ɛgɛr dowrun qɛdim-e xo-r kon-om yâd/ tɛmom-e engɛm-om âyɛ be fɛryâd/ tɛmom-e engɛm-om ɛz qɛm be-suzɛ/ šɛ-v-om xâkestɛr-o xâk-om berɛ bâd.

«اگر دوران قدیم خود را کنم یاد، تمام انگم‌هایم آید به فریاد، تمام انگم‌هایم از غم بسوزد، شوم خاکستر و خاکم برد باد».

به‌جارسیده

«او نداند عاقبت ور داشتن ولایت این امت مگر خدای و آن کس‌ها که به‌جارسیدگانند
اندر علم توریت» (تفسیر شتقشی: ۶۴).

با صورت گویشی be jâ rɛs-id-ɛ «به‌جارسیده؛ تحصیل کرده و دارای موقعیت اجتماعی خوب».

(۱) em در گویش اردکول، شناسه سوم شخص جمع است.

(۲) نیز بسنجید با واژه گویشی xober-gɛr «خبرگر، فردی که به نمایندگی از صاحب مجلس، اهالی روستا را برای حضور در مراسم شادی یا سوگ دعوت می‌کند».

مثال:

bečč-ey-nâ heme be jâ res-id-e yem.

«بیچه‌هایشان همه به جار سیده‌اند».

پاشان

«و گل سرخ وی را در سیرکوب نرم نموده آب زرد وی را ستانند و یک شبانه‌روز مناسب گل در ظرفی گذارند و بعد از آن بیرون آورده دست مالیده به تمام پاشان سازند» (ابونصری هروی، ارشادالزراعه: ۱۰۲).

با صورت گویشی pāšu «پاشان؛ با دست به هم مالیدن و باد دادن پیاز زعفران و مانند آن، برای جدا کردن خاک و پوسته‌ها».

مثال:

peyâz-â-r, pāšu kerd-em.

«پیازهای [زعفران] را پاشان کردیم».

پنگ

«چون تاک را ببرند در هر قوچه کرم شش نخ که بر هر جانب سه نخ که پنگ وی سر بالا باشد، گذاشته خاک ریزند و سرهای نخ را اندک اندک خاک ریزند» (همان: ۱۰۸).

با صورت گویشی pong «جوانه».

مثال:

derext-â, pong dev-ond-e.

«درخت‌ها پنگ دوانده است (= جوانه زده است)».

تاک‌بری

«و مشهور است میان دهاقین که چهار دانگ تاک‌بری و تربری است و دو دانگ انبار و آب‌داری» (همان: ۱۱۲).

با صورت گویشی tâq borrh-i «تاک‌بری؛ بریدن شاخه‌های زاید درخت انگور در اواخر زمستان و اوایل بهار».

مثال:

dine, tâq borri-i dâšt-em.

«دینه (= دیروز) تاک‌بری داشتیم».

تربری

«و مشهور است میان دهاقین که چهار دانگ تاک‌بری و تربری است و دو دانگ انبار و آب‌داری» (همان: ۱۱۲).

با صورت گویشی *tər borri-i* «بریدن ترکه‌های زاید درخت انگور در اواخر اردیبهشت».

مثال:

âq-â henu tər borri-i nē-šed-ε.

«تاک‌ها هنوز [ز] تربری نشده است».

تژ

«الاشطاء: تژ^۱ بیاوردن کشت» (مقرئ بیهقی، تاج‌المصادر: ۵۳۹/۲).

با صورت گویشی *tež/tej* «ویژگی گندم و جوی تازه‌رسته‌ای که به سبب آباد بودن مزرعه، ساقه و برگ ترد و جهنده آن دارای پیچ و تاب باشد».

مثال:

gəndom-â, tež endâxt-ε.

«گندم‌ها تژ انداخته است».

جتی‌گری

«شیخ‌الاسلام گفت که شیخ احمدعلی شعیب هر سال یک‌بار به خرقان شدی به زیارت. وقتی می‌شد، در راه گرسنه بود، نان خواست و بخورد. چون در شیخ ابوالحسن خرقانی شد، شیخ وی را گفت: این‌بار که بر من آیی، در راه جتی‌گری مکن» (انصاری، طبقات‌الصوفیه: ۱۱۷).

(۱) این واژه در ذیل فرهنگ‌های فارسی (رواقی ۱۳۸۱: ۱۰۷) با ذکر شاهی از کشف‌الاسرار به صورت «تخ» [= شَطَاة] به معنی «شاخ نورسته، برگ» ثبت شده ولی برای آن تلفظی ارائه نگردیده است.

با صورت گویشی *jett-i ger-i* «کولی‌بازی؛ کارهای ناشایستی که افراد دوره‌گرد و کولی‌ها انجام می‌دهند».

مثال:

eqzer jett-i ger-i ne-ku.

«این قدر جتنی‌گری نکن».

خاره

«المُخَلِّقِنُ: خاره که دو بهر از او پخته بود» (سجری، *مهدب‌الاسماء*: ۳۲۰).

با صورت گویشی *xäre* «لحم؛ قسمتی از گوشت گاو، بز و گوسفند که چربی و استخوان ندارد».

مثال:

de čärexs¹, be gušt-e xäre me-g-em nezâr.

«در شاه‌رخت، به گوشت خاره می‌گویند: نزار».

خاک‌آب

«و اگر چنانچه در خاک‌آب دادن جایی بماند که آب بدانجا نرسد و به آب‌سر راست نشده باشد یقین است که هر گاه آب دهند گندم آن موضع آب نخواهد خورد» (ابونصری هروی، *ارشادالزراعه*: ۸۶).

با صورت گویشی *xâk ow* «خاک‌آب؛ اولین آبیاری کشتزار عدس، جو، گندم، گاورس، پنبه و مانند آنها».

مثال:

be ow-y evêl gëdom-i me-g-em xâk ow.

«به آب اول (= اولین آبیاری) گندمی (= گندم‌زار) خاک‌آب می‌گویند».

خاکش

«اصطلاح در آب کردن باقلا آن است که باقلا را در خاکش و غیر آن مضبوط نموده سه روز در آب روان گذارند» (همان: ۹۱).

(۱) *čärex*s (= شاه‌رخت) نام روستایی در زیرکوه قاین است.

با صورت گویشی *xäkeš* «در اصل خاک‌کش است که با تخفیف به صورت خاکش درآمده است. آنچه با آن خاک می‌کشند. گاهی نیز تخم برخی از محصولات، مثل چغندر را داخل آن می‌ریزند و در جوی آب می‌گذارند، تا سریعتر جوانه بزند».

مثال:

čoqonder toxm-â, de ti xäkeš-ε.

«چغندرتخم‌ها^۱ در توی خاکش است».

خرایک

«اما باید انبار بسیار در زمین خرایک^۲ و شدیاری که باذنجان زراعت خواهند نمود نریزند» (همان: ۱۴۳).

با صورت گویشی *xεrowk* «خرایک، زمین بایر».

مثال:

ow-r de xεrukk-e-yâ endâxt-om.

«آب را در خرایک‌ها انداختم».

خوش

«الغده: زمین خوش که کشت را شاید» (سجزی، *مهذب‌الاسماء*: ۲۱۹).

با صورت گویشی *veɾ-xεš* «آماده برای گاوآهن (= خیش)؛ زمینی که از آبیاری آن چند روز گذشته و برای شخم زدن مناسب باشد».

مثال:

zäforun-i-yâ, veɾ-xεš-ε.

«زعفرانی‌ها (= زعفرانزارها) ورخش است».

درخورد خود

«گفت: شبی آواز طرکست آمد، شیخ، بو عبدالله خفیف را گفت که: شیرازی آن چه بود؟ راست و ایست گفت».

(۱) چغندرتخم: بذر چغندر.

(۲) این واژه در فرهنگ *الاسامی فی الاسامی* نیز در ترجمه «الاصلاب» آمده است (نک: دبیرسیاقی ۱۳۵۴: ۲۱۷)، همین‌طور در *فارسی هروی* (فکرت ۱۳۷۶: ۳۰۹) که با تردید «مرطوب» معنی شده است.

گفت: من ورد داشتم که شبانه‌روز باقلی خشک خورم، هرروز با کم می‌آوردم درخورد خود، تاکنون به نوزده باقلی آورده‌ام در ماهی شبانه‌روز» (انصاری، طبقات‌الصوفیه: ۵۴۸).
با صورت گویشی de xord-e xo «در خورد خود، در حدّ توان خود».

مثال:

de xord-e xo, xub kâr mo-kon-ε.

«درخورد خود، خوب کار می‌کند».

دستک

«و چون جلنگ در روش شود به چوب یا کارد سر زنند که دستک پیدا سازد و خوب ببندد و ناخن بوی نرساند که تلخ می‌شود» (ابونصری هروی، ارشادالزراعة: ۱۲۷).
با صورت گویشی destek «شاخه‌ای که از تنه اصلی بوته خیار، هندوانه، کدو و مانند آنها می‌روید».

مثال:

jeleng-ey hendune, destek dev-ond-ε.

«جلنگ‌های (= بوته‌های) هندوانه دستک دوانده است».

دیودار

«و بوست درخت دیودار و جوب جنار و ... سردند و خشک» (اخوینی، هدایة‌المتعلمین فی الطب: ۶۲۵).

با صورت گویشی dibdâl «درختچه‌ای با خارک‌های بسیار ریز که بر روی ماسه‌زار می‌روید و دارای چوب محکم و مایل به قهوه‌ای است».

مثال:

xodei dibdâl âqâl doros kerd-em.

«با [چوب] دیودار آغل درست کردیم (= ساختیم)».

رازیدن

«و کرد خواب را راحتی و رازیدنی^۱ [سباتاً]» (سورآبادی، تفسیر سورآبادی: ۱۷۱۰/۳).

(۱) این واژه در ذیل فرهنگ‌های فارسی (رواقی ۱۳۸۱: ۱۸۳) به صورت «راژیدن» [سباتاً] بدون ذکر تلفظ و معنی ثبت شده است.

با صورت گویشی rāzid «رازید؛ ۱. راست، صاف و هموار؛ ۲. سر راست شدن نفس (= به آرامش رسیدن)».

مثال ۱:

pow-y xo-r rāzid kon-em.

«[برای استراحت بهتر] پای خود را رازید کنید.»

مثال ۲:

yæg purey best-ek-em, tâ nofes šomâ rāzid še.

«یک پاره‌ای (= کمی) بایستید تا نفس شما رازید شود.»

روز گردگ

«التَّنُومُ: روزگردگ گیاهیست (که) [با آفتاب می‌گردد]» (سجزی، مهذب‌الاسماء: ۵۵).

با صورت گویشی gol ruz gerdu «آفتاب گردان».

مثال:

eger huš nē-kon-em, sir sirunek-â, gol-ei ruz geru-r luč mo-kon-em.

«اگر هوش (= مراقبت) نکنیم، سیرسیرونک‌ها (= فنچ‌ها) گل‌های روزگردان^۱ را لوچ (= لخت و عور) می‌کنند.»

داغ‌آب

«بعد از آن داغ‌آب دهند و چون از داغ‌آب مذکور ده روز گذرد باز آب دهند» (ابونصری هروی، ارشادالزراعه: ۹۸).

با صورت گویشی dâqow «داغ‌آب؛ دومین آبیاری عدس، ماش، لوبیا و مانند آنها».

مثال:

xid edes, piš ez dâqow, bāyed sow še.

«خید (= مزرعه) عدس پیش از داغ‌آب باید ساو (= وجین) شود.»

(۱) «روز» در این ترکیب به معنی خورشید است. در اشعار محلی نیز به همین معنی آمده است:
xodāvend-â do tâ nur âfer-id-e/yeke-e mâh-o yek-e ruz âfer-id-e/ be qorbun-e kerim-i -ye xodâ šom/ ke ez tâq-e xošk engur âfer-id-e.

«خداوندا دو تا نور آفریده، یکی ماه و یکی روز (= خورشید) آفریده، به قربان کریمی خدا شُم (= شوم)، که از تاغ (= تاک) خشک انگور آفریده.»

ساو

«و از ساو کردن و انبار دادن و آب دادن بواجبی خبردار باشند» (همان: ۱۳۳).
با صورت گویشی سَوِ sow «ساو، وجین؛ چیدن علف‌های هرز از مزرعه».

مثال:

gəndom-i-r sow kerd-em.

«گندمی (= گندم‌زار) را ساو کردیم».

سرپلی

«سرپلی آن را کرم بیخی دو استار و بادام تره نیم من زراعت نمایند» (همانجا).
با صورت گویشی ser pəl-i «محصولاتی مانند کدو، خیار و مانند آنها که به‌عنوان محصول جانبی در کناره‌های زمین زراعی [= سرپل] کاشته می‌شود و شاخه‌های آن پس از بلند شدن بر روی پل^۱ کشیده می‌شود».

مثال:

bery serpeli, kele čəš xub-ε.

«برای سرپلی کله‌چشم (= لویبای چشم‌بلیلی) خوب است».

سوخته

«دیگر آن که هر اسب و گاوی که لاغر و سوخته باشد چون بوی دهند در غایت فربهی و خوبی می‌شود» (همان: ۱۶۵).
با صورت گویشی suxtε «عارضه‌ای که به سبب آن پوست احشام خشک و پوسته پوسته می‌شود».

مثال:

meš suxt-εr jow d-em.

«میش سوخته را جو دهید».

---

(۱) پل pəl «سد کوتاه خاکی که دو قطعه زمین را از هم جدا می‌کند و یا برای آب‌گیری بهتر در میانه یک مزرعه ایجاد می‌شود».

سرهویان

«آن وقت که بیزاری ستانند آن کس‌ها که سرهویان‌اند و پیش‌روان باشند بناحق از آن‌کس‌ها که فروماذگان و تابعان و پس‌روان باشند» (تفسیر شتغشی: ۳۰).
با صورت گویشی ser de-hevâ «سر در هوا؛ سرافراز».

مثال:

xodei i kâr xo mâ-r ser de-hevâ kerd-i.

«با این کار خود، ما را سردر هوا کردی» (به کسی که خودخواهان و زورگویان را به چیزی نمی‌گیرد نیز ser de-hevâ می‌گویند).

شوره

«چون محل شود، شدیار سه راه نموده انبار یا شوره بر روی شدیار هموار نموده» (ابن‌نصری هروی، ارشادالزراعه: ۱۲۱).
با صورت گویشی šurε «خاک و آوار منازل قدیمی ساخته شده از خشت خام که از آن به عنوان کود مزارع استفاده می‌شود».

مثال:

šurε berey peyâz, ez her ombâr-e bêtεr-ε.

«شوره برای پیاز زعفران از هر انباری (= کودی) بهتر است».

کلک

«و در محل رسیدن اکثر داس آن ریخته کلک می‌شود» (همان: ۸۵).
با صورت گویشی kellek «شکستن و فروافتادن خوشه گندم».

مثال:

ver tu-y gendom-i râ nε-r-em, ke kelle xuš-â, kellek me-še.

«بر توی گندمی (= گندم‌زار) راه نروید، که کله خوشه‌ها (= خوشه‌ها) کلک می‌شود».

کله‌بر

«آنچه درخت نوچه است که برابر ساق دست شده باشد مثل انار و زردآلو و بهی و

توت و غیره از روی خاک یک وجب گذاشته ببرند و یا آنکه کله‌بر نمایند» (همان: ۲۳۵).
با صورت گویشی kelle bor «بریدن همه شاخه‌های درخت از روی تنه اصلی».

مثال:

derext-e jowz-er, kelle bor kerd-em.

«درخت جوز (= گردو) را کله‌بر کردیم».

گل صدبرگ

«الورد المصاعف: گل صدبرگ» (سجزی، مهذب‌الاسماء: ۳۲۷).

با صورت گویشی gol sed belg «گل محمدی درشت».

مثال:

gol-e lälē de bâl-ey godâr-ε/ gol-e sed belg de pišun-e bâq-ε.

«گل لاله در بالای گذرگاه (= گذرگاه) است / گل محمدی در پیشان^۱ (= اندرون) باغ است».

لمبش

«در زمین مغاک چون پایان آب بیرون نرود جویه‌ها لمبش نموده اکثر تاک آن ضایع می‌شود» (ابونصری هروی، ارشاد‌الزراعة: ۱۰۵).

با صورت گویشی lombeš «از مصدر «لنبیدن» به معنی فروافتادن». این واژه ظاهراً از صوت گرفته شده است.

مثال:

ju eger ez kebč-e pel tir šε, lombeš mo-kon-e.

«جوی [آب] اگر از کبچ پل (= کنار تپه) تیر شود (= بگذرد)، لمبش می‌کند».

نو

«المنصیل: در دام موش و نوی در زیر زمین که آب رود در آن» (سجزی، مهذب‌الاسماء: ۳۴۸).

با صورت گویشی now «ناو؛ تنبوشه سفالی یا سیمانی که از آن برای ساخت آبراه قنات استفاده می‌کنند».

(۱) این واژه را بسنجید با xun-ey pišu به معنی «اندرونی».

مثال:

now-vâ-r, ez ti mädër-ε çâ tã me-d-εm.

«تنبوشه‌ها را، از توی مادره‌چاه (= چاه اصلی) ته (= پایین) می‌دهند.»

نتیجه‌گیری

گردآوری و مستندسازی گویش‌های محلی برای طبقه‌بندی گویش‌های ایرانی و تدوین فرهنگ تاریخی زبان فارسی اهمیت بسزایی دارد. افزون‌بر آن، به کمک واژه‌های حفظ‌شده در گویش‌ها می‌توان معنای دقیق برخی از واژه‌های نادر و مبهم به‌کاررفته در متون فارسی را، که تاکنون فرصتی برای ثبت و ضبط آنها در فرهنگ‌ها و لغت‌نامه‌های فارسی پیش نیامده، تعیین کرد.

نقشه استان خراسان جنوبی

(استانداری خراسان جنوبی، معاونت برنامه‌ریزی، دفتر آمار و اطلاعات)

پیوست (۱)

اردکول روستایی شیعه‌نشین در زیرکوه قاین است. این روستا نزدیک به ۶۰۰ نفر جمعیت دارد و شغل مردم آن کاشت زرشک و زعفران است. اردکول بر روی گسل فعال زلزله واقع شده، به همین سبب، در آن اثر یا نوشته‌ای وجود ندارد که بتوان به استناد آن درباره پیشینه روستا سخن گفت. با این حال، در پنج کیلومتری جنوب غربی آن، بقایای قلعه‌ای به نام چلونک^۱ (= چهل دختر) وجود دارد. این قلعه با شماره ۱۵۲۸۱ در فهرست آثار ملی کشور ثبت شده است. کارشناسان این اثر تاریخی را، مانند بیشتر قلعه‌های کوهستانی با شرایط و ویژگی‌های مشابه، از بناهای دوران پیش از اسلام می‌دانند که در دوره اسلامی، اسماعیلیان از آن استفاده کرده‌اند.

منابع

- ابونصری هروی، قاسم بن یوسف، *ارشادالزراعه*، به تصحیح محمد مشیری، تهران، ۱۳۴۶.
- احمد جام (ژنده‌پیل)، *منتخب سراج السائرین*، به تصحیح و توضیح علی فاضل، مشهد، ۱۳۶۸.
- اخوینی، ربیع بن احمد، *هدایة المتعلمین فی الطب*، به تصحیح جلال متینی، مشهد، ۱۳۷۱.
- انصاری، خواجه عبدالله، *طبقات الصوفیه*، به تصحیح محمدسرور مولایی، تهران، ۱۳۶۲.
- تفسیر شتشی (گزاره‌ای از بخشی از قرآن کریم)، به تصحیح محمدجعفر یاحقی، تهران، ۱۳۵۵.
- دانش‌پژوه، محمدتقی، ۱۳۴۸، *فهرست میکروفیلم‌های دانشگاه تهران*، ج ۴، تهران.
- دبیرسیاقی، محمد، ۱۳۵۴، *فهرست الفبایی لغات و ترکیبات السنّامی فی الاسامی*، تألیف میدانی، تهران.
- راشده‌محصل، محمدتقی، ۱۳۷۷، «از گذشته‌ها»، *خراسان پژوهی*، س ۱، ش ۲، ص ۱۲۷-۱۳۰.
- رواقی، علی، ۱۳۸۱، *ذیل فرهنگ‌های فارسی*، با همکاری مریم میرشمسی، تهران.
- سجزی، محمود بن عمر بن محمود بن منصورالقاضی الزنجی السجزی، *مهذب‌الاسماء فی مرتب‌الحروف و الاشیاء*، ج ۱، به تصحیح محمد مصطفوی، تهران، ۱۳۷۲.
- سورآبادی، ابوبکر عتیق بن محمد، *تفسیر سورآبادی*، به تصحیح علی‌اکبر سعیدی سیرجانی، تهران، ۱۳۸۱.
- صادقی، علی‌اشرف، ۱۳۷۹، *نگاهی به گویش‌نامه‌های ایرانی (مجموعه‌ای از نقد و بررسی‌ها)*، تهران.
- فکرت، محمدآصف، ۱۳۷۶، *فارسی هروی*، چاپ اول، مشهد.
- محیط طباطبایی، محمد، ۱۳۲۱، «شعری از سرّی قاینی»، *مجله محیط*، ص ۵۱-۵۳.
- مقدسی، محمد بن احمد، *احسن‌التقسیم فی معرفة الاقالیم*، ترجمه علینقی منزوی، تهران، ۱۳۸۵.
- مقری بیهقی، ابوجعفر احمد بن علی بن محمد، *تاج‌المصادر*، به تصحیح و تحشیه هادی عالم‌زاده، تهران، ۱۳۶۶.
- یاحقی، محمدجعفر، ۱۳۷۴، *فرهنگ‌نامه قرآنی*، بر اساس ۱۴۲ نسخه کهن محفوظ در کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، مشهد.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی